

עיטורי ירושלים

קרבה שנת השמיטה

ישיבת 'עטרת ירושלים'

אלול תשע"ד | גליון מספר 97

3 קורות רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

7 השמיטה בזמננו | הרב שלמה אבינר

14 שו"ת שמיטה | הרב שלמה אבינר

19 לקט הלכות שמיטה | הרב שלמה אבינר

מה בין שמיטה לרבנו חיים הכהן

22 והרבנות הראשית לישראל | הרב מרדכי ציון

24 שמיטת כספים | אברהם צהר

ישיבת עטרת ירושלים

הגיא 51, ירושלים העתיקה, ת"ד 1076 ירושלים 91009
 טל' 02-6284101, פקס' 02-6261528 | www.ateret.org.il

עיצוב גרפי: סטודיו מלוף 052-7203050

קורות רבנו

היתר מכירה בשנת שמיטה

רבנו היה מקפיד על קיום היתר המכירה, כפי פסקו של מרן הרב, ועל חיזוק היישוב והרבנות הראשית לישראל שפסקה כן.

רבנו יצא בכל תוקף נגד אלו המשמיצים את דבר היתר המכירה. כאשר אמרו לו שרק מזמנו של מרן הרב התחיל היתר המכירה, ענה: "בעיית השמיטה התחילה לא בשנת תרס"ד אלא בשנת תרמ"ב – תרמ"ח, בתחילת התרחבות יישובנו החקלאי" (אגרת רבנו י"ג בשבט התשכ"ב).

וכן אמר על אותה טענה: "אין זה נכון. זה מיסודם של הגאונים ר' יצחק־אלחנן ז"ל, ר' שמואל מוהליבר ז"ל, ר' מרדכי אליסברג ז"ל, ר' זביל קלפפיש ז"ל ור' יהושע טרונק ז"ל מקוטנא, ומבוארים הדברים במבוא של 'שבת הארץ', וגם בספר 'הוראת־שעה' של הרב ר' יוסף־צבי הלוי ז"ל".

הוא ציין שמסע המושבות לא היה קשור לבעיית השמיטה, ו"מסע זה התקיים בשנת תרע"ד לצורך ביצור הכללי של מצב הדת והיהדות בסביבה המושבות הזאת, אך בעיית השמיטה... היה לה קשר עם הברון רוטשילד..." (אגרת רבנו י"ג בשבט התשכ"ב).

וכנגד מה שכתבו שאין אפשרות בימינו לחדש את ההיתר, כי היתרים נקבעו בשעתם רק על ידי הסנהדרין, הגיב רבנו: "גם זה לא נכון. אין לנו סנהדרין סמוכים בזמן הזה, ומכל מקום יש לנו 'שופטים שבימינו', ולרבני הדור יש סמכות דומה".

כנגד הטענה שהיתר המכירה לגוי יהפוך חלקי ארץ ישראל לחוץ לארץ, הגיב רבנו: "חלילה וחלילה אף פעם לא ייחשב חלק מהארץ לחוץ לארץ, וכמבואר ב'קדושת הארץ וקדושת המצוות' במבוא 'שבת הארץ'. וכן ב'חתם־סופר' בחלק הששי, שם

מבאר שסגולת ארץ ישראל היא מצד עצם קדושתה ולא מצד המצוות התלויות בה".

על מה שכתב הרידב"ז בהקדמתו ל'פאת השולחן': "וזה לכם לדעת אשר אחר חילול השמיטה הראשונה בשנת תרמ"ט שלח הקב"ה בשנה שלאחריה חגב וארבה ויאכל את כל תבואת הארץ ויצאו כולם נקיים. ובשנת תרנ"ז אחר חילול השמיטה של שנת תרנ"ו שלח הקב"ה מן השמים משלחת עכברים חמרים וחמרים וישחיתו כל התבואות, ואחר שנת תרע"ג שלח הקב"ה חולי רע ר"ל, וגם דבר גדול על בקר וצאן ונתרוששו כל היהודים במושבות... לאחר חילול השמיטה הרביעית של שנת תר"ע נתדלדלו ישראל באופן שרוב הגרנות נשרפו באש וכולי וכולי" - העיר רבנו בגיליון: "כל אלו איומים להפחיד, ואין בהם בירור ההלכה של איסורי תורה דאורייתא או דרבנן" (ע' אגרות הראיה ב קנג. משפט כהן סוף עמ' קכו).

ועל דברי הרידב"ז: "ובתחבולות ומרמה הטעו את הרב הגאון ר' יצחק אלחנן מקאוונא ז"ל בהציעם לפניו אשר אם ישמרו השמיטה יש בזה סכנת נפשות וכולי" - העיר רבנו בגיליון בסגנון של התמרמרות וביקורת: "הטעו את הגרי"א מקאוונא, הטעו את הישועות מלכו, הטעו את האבני נזר, הטעו את האוצרות יוסף ר' יוסף ענגל, הטעו את הגאון הצדיק האדר"ת ועוד".

עוד כתב הרידב"ז: "...והרשעים הללו הרימו על נס את הרב דקאוונא כמו באמת היה רשכבה"ג כביכול", ועל כך העיר רבנו בגיליון: "הנצי"ב ז"ל בתשובותיו כ"פ כתב לסמוך על הוראת הגרי"א מקאוונא ז"ל שהוא גאון זמננו. והגאון ר' ישראל סלנט ז"ל כתב על הגרי"א מקאוונא ז"ל, בבואו לרבנות שם, שהוא רשכבה"ג".

וכן על מה שכתב הרידב"ז: "הגע בעצמך אם הרב דיפו כתב על חתיכת נייר שטר מכירה להערבי היחף שכל ארץ-ישראל ביד היהודים שייך לו, והאם בזה קנה הערבי וכולי" - העיר רבנו בגיליון: "כל שטר מכירה כתוב על חתיכת נייר; הערבי הזה הוא עשיר אדיר מיליונר, ושטרותיו של מיליונים בעלי ערך ממשי".

על מה שהביא הרידב"ז מודעה של המהרי"ל דיסקין שאין שום היתר ביחס לשנת שמיטה - כתב רבנו בגיליון: "ידוע שהוא חזר בו אח"כ ונצטרף למתירים

וסידר את סדר היתר המכירה ע"י הגה"צ רנ"ה הלוי ז"ל הרב דיפו בס' הוראת שעה להרי"צ הלוי ז"ל".

רבנו מסר שלמון הרב היו מקורות רבים נוספים על המובאים להיתר השמיטה, אך נמנע מלהביאם כדי שלא ייקבע ההיתר יותר מדי.

תלמיד שאל את רבנו: הרי ידוע שהיתר מכירה לעניין השמיטה תופס ותקיף, ושמון הרב עמל רבות לחזק ולבסס אותו מבחינה הלכתית, אולם גם מן הרב בעצמו הדגיש שההיתר הוא בגלל שעת הדחק ואנחנו מצפים לזמן שלא נצטרך להזדקק לו, לכן אולי יש מידת חסידות להחמיר ולקנות דווקא יבולי ערבים ובזה לא נצטרך לסמוך על היתר המכירה?

רבנו שתק אבל סימן בידו לאות דחייה. התלמיד, בלתי מנוסה בדרכי רבנו, חזר על שאלתו, ושוב קיבל אותה תגובה. אבל כשחזר על השאלה בפעם השלישית רבנו התפרץ בצעקה נוראה והלם על השולחן: "לתת תמיכה לאויבינו - זה נקרא מידת חסידות!?" (ע' אגרות ראה א, עמ' שנה, שם מבואר שבזה מרימים את קרן צרינו ורודפים את אחינו).

רבנו אמר שבשנת שמיטה היו צריכים להחמיר ולא להשתמש בהיתר המכירה, אלא שכיוון שזאת ישיבת מרן הרב, צריכים לחזק את ההיתר, אבל בינתיים ראוי להחמיר אם אפשר.

בתלמידי חכמים פרטיים שהיו דוחקים לא לחדש את היתר המכירה, היה גוער: "יש רבנות ראשית".

רבנו היה מספר שכאשר נשאל מרן הרב מדוע הרב שמואל מוהליבר הקל יותר ממנו, השיב: "יפתח בדורו כשמואל בדורו".

רבנו נשאל בעניין השמיטה: הרבנות הראשית לישראל פסקה להתיר 'אוקמי פירי' על פי ה'חזון איש', לעומת מרן הרב שהתיר רק 'אוקמי אילנא', שזו חומרה גדולה. הוא השיב שיש לילך על פי השופט אשר יהיה בימים ההם, על פי המציאות אשר בימים ההם.

רבנו היה נזהר בקדושת פרות שביעית אף על פי שסמך על היתר המכירה.

רבנו סיפר שהיו חרדים שאמרו שמרן הרב הסכים להיתר המכירה כי קיבל כסף מהציונים, ואמר: "כולם יודעים כמה אבא ואני 'רודפי כסף'..."

השמיטה בזמננו

הרב שלמה אבינר שליט"א

1. לא לפקפק בהיתר המכירה

לפני שאנו ניגשים לחיפוש דרכים לשיפור קיום מצוות שמיטה בזמננו, דבר אחד צריך להיות ברור ומוחלט: אין מה לפקפק ולזלזל כלל וכלל בהיתר המכירה שנתייסד על-פי הוראת גדולי ישראל.

לעומת אלה שבקרבו המתלוננים על "הערמה בלתי-אסתטית" ועל "פיקציה בלתי-סימפטית", אנו סוברים שצריך להתעמק ולראות שלדרך זו יש מקום בדרכי ההלכה.

ואמנם, יש חוגים שמכריזים בפה מלא שאין הם מסתמכים על ההיתר בטענם שאינו די מבוסס מבחינות שונות, מתוך התחצפותם על גדולי ישראל שכך הורו. על כן, אם ההיתר "אינו מוצא חן" בעיני מישהו, יש צורך להתבונן על דרכי ההלכה בכללותן, ולעמוד על נקודה יסודית זו שבתורה יש מדרגות של חומרה וקולא, כגון מדאורייתא ומדרבנן, ומתוך הבחנה זו נובעות אפשרויות שונות וסידורים שונים. וכן יש כללים מתי הערמה מותרת, ומתי אסורה (עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך הערמה). והערמה זו אינה נעשית מתוך מיעוט תורה או ליצנות, אלא מתוך גדרי סדרי הלכה. וכן, יש כללים מתי אמירה לנכרי מותרת ומתי אסורה (עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך אמירה לנכרי). ולכן, הרואה שהיתר המכירה יסודו ממקורות ברורים והגדרות התורה שבכתב ושבעל-פה, יבין ושב ורפא לו.

אמנם, ודאי יש לנו להצטער על זה שטרם התבססנו בארצנו במלוא התוקף והחוסן, על-ידי היות כל יושביה עליה מסודרים ומתוקנים איש על אחוזתו, ונבצר מאתנו לקיים מצווה זו בשלמותה.

2. הנימוקים הכלכליים לא זזו ממקומם

ואין לטעון שהמצב השתנה, ושההיתר ניתן רק אז, כדי להציל את בני היישוב מרעב. לעומת זאת, עכשיו דאגתנו נתונה ליישוב גדול, והמסתכל בעין פקוחה יראה שהבעיות אינן פחות מסובכות, אם לא יותר. החקלאות תופסת מקום במערכת הכלכלית של המדינה על-ידי קשרי מסחר וייצוא, ואם ננתק אותם במשך שנה שלמה, ודאי נפסיד את לקוחותינו, ונפגע בקיום היישוב הארץ-ישראלי. כך הכריעה הרבנות הראשית, שהיא "השופט אשר בימך".

ואף-על-פי שהתורה הבטיחה ברכתה לשומרי שביעית, כבר הורה רבי יהושע מקוטנא בשו"ת 'ישועות מלכו' (סי' נו) שברכת התורה של "ציוויתי את ברכתי" קיימת רק בזמן שחיוב המצווה מן התורה ולא מדרבנן.

ושייך לסדר דרכי ההלכה של רבותינו הפוסקים להתחשב ב"שעת הדחק", וגם ב"הפסד מרובה".

3. אין איסור "לא תחנם"

וכן לעומת המערערים מצד "לא תחנם", יש לזכור את דברי רבי יהושע מקוטנא: "ואף על פי שאסור ליתן ולמכור קרקע בארץ ישראל, כיוון שהוא לטובת היישוב, פשיטא דאין כאן איסור לא תחנם" (ישועות מלכו סי' נה), ויותר מזה דברי מרן הרב (בסוף שבת הארץ) בשם חותנו האדר"ת: "בשגם כל עיקר הלאו הוא כמובן כדי שתהיה לנו אחיזה בארץ הקודש ולא להם, ואם נחמיר כל כך, הרי אי אפשר שתהיה לנו".

4. יש מקום להדר

לכן, מצד המצב הכללי של קיום היישוב בארץ-ישראל, אין צד של ספק: יש הכרח וחיוב להזדקק להיתר, ומצווה לעשות כן למען התחזקותנו בארצנו. אבל מובן

שיחידים "גיבורי כוח עושי דברו" יכולים להדר, וזאת בשני תנאים:
 א. שישקלו אם אין בזה משום פגיעה בקיום היישוב.
 ב. שלא יבזו אחרים.

5. תנאים להתחסדות של חומרה

בשנת השמיטה תשי"ב פורסמה מודעה ב'הצופה' על הימצאות "ירקות ללא כל חשש איסור שביעית". על זה הגיב רבנו הרב צבי יהודה קוק, באותו עיתון (לנתיבות ישראל ג, עמ' רג), שסגנון זה מטיל פגם של חשש איסור על שאר ירקות המסופקים בשוק בהסתמכות על ההיתר; אחרי שההיתר ניתן על יסוד הוראותיהם של הגאונים רועי ישראל: המבי"ט, המהרי"ט, פאת השולחן, רבי יצחק אלחנן, רבי יהושע מקוטנא, מהרי"ל דיסקין, האדר"ת, האבני נזר, רבי שמואל מוהליבר, רבי יעקב שאול אלישר, רבי יוסף ענגל, ומרן הרב - אי-הזדקקות לו נחשבת רק בתור התחסדות של חומרה, ותנאי יסודי במידת חסידות הוא שלא יבזה אחרים, כמבואר בירושלמי סופ"ד דברכות. עכת"ד.

ויש גם מקום להזכיר הוראתם של חז"ל "שלא כל הרוצה ליטול את השם, יבוא ויטול" (ברכות טז ב, וברש"י שם יז ב), וגערתם על מי שמתחסד מעל מדרגתו (בבא קמא נט ב), ופסקם להלכה לגבי הנחת תפילין של רבנו תם "שלא יעשה כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות" (שו"ע, או"ח לד ג). ולכן, לפני כל התחסדות צריך ברור אִמְתִּי אם אמנם כל סדר החיים מלא חסידות ופרישות בכל תחומיו.

למשל, לפני שאדם ניגש להתחסדות של חומרה לגבי שביעית, ראוי שיבדוק אם הוא נזהר באיסור לשון הרע בכל גדריו ופרטיו המבואר בספר 'חפץ חיים', שהוא מדאורייתא לכל הדעות, וגם בזמן הזה!

6. סוף דבר

א. במציאות הכלכלית העכשווית, לא ניתן לקיים מצוות שמיטה בשלמותה, על אף

צערנו הנורא על ההתעכבות שלנו לקיום מצווה רוממה זו בכל מלוא רכושה. ויש הכרח ומצווה להשתמש בהיתר שנתייסד על-פי הוראות גדולי ישראל.

ב. יש מקום ליחיד להידור, לא מתוך פקפוק, אלא מתוך הבלטת שאיפתו לשלמות המצווה, אחרי שיקול:

1. שאין בזה משום פגיעה בקיום האומה.
2. בתנאי שלא יבזה אחרים, מפני התחסדות זו של חומרה.
3. שבכל דרכיו הוא מלא חסידות.

7. להתחנך לשמירה על קדושת פרות שביעית

אחת מדרכי ההידור יכולה להיות השבתת חלק מאדמותינו לשם ביטוי שאיפותינו להגיע לקיום המצווה בשלמותה, ושלא תשתכח תורת שביעית.

דרך שנייה יכולה להיות אי-מכירת חלק זעיר מן המטעים כפי שניתנה הוראה על-ידי הרבנות הראשית לא להכלילו בשטר המכירה, כדי שהפרות יישארו בקדושתם, ויימצאו על שולחנו במשך השנה, לשם הרגשת שנת השמיטה ולשם לימוד דיניה: אסור לסחור, לקלקל, לזרוק קליפות וכדומה.

8. "גוי של שביעית"

כידוע, על אף היתר המכירה, הייתה הוראת הגאונים המתירים להימנע ממלאכות דאורייתא ככל האפשר. וטרם באנו על פתרון בעיית הזריעה (וגם החרושה) בצורה משביעת-רצון. ואמנם, הציע מרן הרב (משפט כהן סז) להשתמש בנכרים למלאכות אלו, אם זה אינו גורם הרס למצבנו.

ובימינו, לא נראה איזה הרס כלכלי יכול להיגרם על-ידי הזדקקות לגויים ספורים.

ושוב הבעיה היא שדרכה זו של ההלכה "לא מצאה חן" בעיני חלק מציבורנו, שמתחכם על חכמינו ז"ל והתורה, שראו מקום לדרך זו בסדרי הפסיקה ההלכתית, ולא מצאו בזה "פגם אסתטי". וכן כתב מרן הרב (דעת כהן עמ' רלה) בעניין חליבה בשבת ועבודה עברית, על הצורך לסדר לכתחילה שיהיו כמה גויים בכל יישוב: "בכלל אי אפשר ליישוב יהודי שלא יימצאו בתוכו גם כן נכרים אחדים, לפי ההכרח של איזה דברים המותרים להיעשות בשבת וי"ט דווקא ע"י נכרים, וחוקי תורתנו הקדושה הם בוודאי יותר חזקים באין ערוך מכל מנהגי הבדאות שבדאו להם אנשים, והם חיינו ואורך ימינו ויסוד תחייתנו על אדמת הקודש".

9. הערה לגבי בעיית הזריעה

מכל מקום, האמת היא שהגאונים המתירים הראשונים לא אסרו מלאכות מדאורייתא בצורה מוחלטת, ורבי יצחק אלחנן ציין שאם אין פתרון אחר - "נתיישב בדבר", ורבי יהושע מקוטנא השתמש בלשונות כמו "קשה מאוד להתיר", "בסוד קהל המתירים אל תבוא נפשי", והשיב שיש להימנע מעבודות אלו "זכר לשמיטה". והרב שמואל מוהליבר התיר במפורש גם עבודות אלה. והנצי"ב אחרי שכתב שאסור "בפשיטות" זריעה וקצירה, הוסיף "וגם בזה יש מקום לדבר". ואף שמרן הרב הורה בתוקף להימנע ממלאכות אלו, מכל מקום המעיין היטב בלשונו, כפי שהעיר רבנו הרב צבי יהודה קוק, יראה שהביטוי "אסור" אינו מופיע.

וכל זה אינו מוריד מחובתנו העצומה לחפש פתרון, אבל חס וחלילה להוציא לעז על בני-ישראל שזורעים בשביעית על-פי הוראות הרבנות.

10. "נשלמה פרים שפתינו"

ודאי שעלינו להגביר לימוד הלכות שמיטה בשנה זו, ובזה אנו מראים את שאיפתנו הפנימית האמיצה להגיע לקיומה. ואיך נקיימה אם לא נדע הלכותיה?

ונראה שחבר אחד, לכל הפחות, מכל קבוצה, צריך להתמחות בהלכות שביעית כדי שיוכל להפנות שאלותינו לרבנות הראשית.

11. הפרשת אחוז מן היבול לצדקה

מה שנהגנו בשמיטה הקודמת להפריש לצדקה אחוז מסוים מאוצר בית-הדין שסודר על יסוד התוספתא שביעית (ח א-ג) כדי שנוכל לקצור ולבצור בתור שלוחין, הוא ודאי דבר יפה, ומה טוב שמידת הצדקה תתגדל יותר ויותר בתוכנו ובתוך עם-ישראל.

אבל יש להיזהר שלא תהיה כאן ערבוביה של מושגים. יש אמנם נקודת מגע ופגישה בין מצוות שמיטה לבין מצוות צדקה, אבל הן אינן זהות. מצוות צדקה נובעת כתוצאה של הפקרת היבול, אבל אין במצוות שמיטה גדר של "נתן תתן" אלא סילוק בעלות של עבודת הקרקע. ולכן אין לחשוב שיוצאים ידי חובת שמיטה על-ידי צדקה זו, עם כל חשיבותה.

12. לערוך ניסיונות חקלאיים

ונדמה שעלינו ללמוד דבר יפה מיישובי פא"י, שערכו ניסיונות מזה שנים במסירות רבה, לפתור בעיות חקלאיות הקשורות לשמיטה: זמירה, גידולים דו-שנתיים, זריעה מוקדמת ועוד – מתוך רצוננו לשיפור אחרי הסתמכותנו על ההיתר.

13. איך נגיע לקיום המצווה בשלמותה?

באמת, זה אינו ניתן עד אשר תגיע מדינתנו לחוסן כלכלי; ואנו מקווים להתחזקות בסייעתא דשמיא, שגם תבוא באופנים שלא ציפינו להם. ואנו ממשיכים לבנותה

ולהיבנות בה בנפלאות נוראות תמים דעים, גואל ישראל. אבל ודאי שהפתרון אינו נעוץ בנטישת החקלאות ותפיסת מקומה על-ידי התעשייה. ומציאותנו האידאלית בארצנו היא בעבודת האדמה, שהיא עצמה מצווה, להוציא פְּרוֹתִיהָ הקדושים (חתם סופר, חידושים על סוכה לו), שבהם אנו ניזונים מקדושת השכינה (ב"ח על טור או"ח רח) ונאכל מפריה ונשבע מטובה.

וסוף סוף, כדברי מרן הרב (משפס כהן סז): "על ידי חתימת ההרשאה בצירוף השמירה מאיסור תורה, הננו מקיימים ב"ה מצוות השמיטה מן התורה, שלפי המצב הנדחק, הוא דבר גדול מאוד. ויכולה היא שתרחם, ובזכות זה להאיר אוהל בית יעקב, ולהשיב לבצרון אסירי תקווה, בדבר פקודת ישועה ורחמים ואור גאולה ושמחת עולם".

(מאמר זה נכתב ברשותו ובהסכמתו של רבנו הרב צבי יהודה קוק בשנת תשל"ג. ועיין לנתיבות ישראל ג, עמ' רג).

שו"ת שמיטה

שמיטת כספים

ש: השמיטה אינה משמטת חוב שנוצר עקב פסיקת בית דין כי הוא כגבוי (רמב"ם ט טו. עי' שו"ע חו"מ סז יא). מה דין קנס שחייל חייב לשלם עקב דין משמעתי בבית-דין צבאי, הרי עוד אפשר לערער?

ת: גם בבית-דין אפשר לבקש מהיכן דנתוני, אך זה נדיר, לכן יש חזקה של גבוי. בכל זאת נראה שבית-דין צבאי אינו בית-דין. אך מצד אחר יש לומר שאינו משמט כי אינו כערכאות של גויים, אלא יש לו סמכות ענישה, הכוללת תנאי מובלע שאינו משמט, כאילו התנה בפירוש, לכן אינו משמט.

היתר מכירה

שאלה: מה עדיף, היתר מכירה או אוצר בית דין?

תשובה: היתר מכירה. באוצר בית דין יש בעיות הלכתיות רבות וכן זה יוצא יקר יותר, מה שקשה למשפחות לא עשירות (וכן אמר הג"ר עובדיה יוסף שהיתר מכירה הוא היתר גמור, היתר אמת. הוא הוסיף ששנינו בגמרא: מי שיש לו מעות הרבה ורוצה לאבדם יקנה כלי זכוכית. וכן אם יש לו הרבה כסף ורוצה לאבדו יקנה אוצר בית דין. מי שרוצה להפסיד כסף, שיפסיד - מ"צ).

שמיטה - חפצה או גברא

שאלה: האם מצוות שמיטה היא על האדם או על האדמה? האם יש מצווה על האדם לשבות ממלאכה או המצווה היא שהארץ תשבות?

תשובה: מרן הרב קוק מברר בהתחלת ספרו 'שבת הארץ' שמפשטות הפסוק: "ושבתה הארץ שבת לד'" (ויקרא כה ב) משמע שהמצווה היא על האדמה. או שמא הפסוק מתכוון לומר: ושבתה הארץ מעבודה שאדם עושה בה, כהמשך הפסוקים: "שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמור" (שם פסוק ד)? הרי האדמה אינה עובדת לבד, האם נאמר שיש איסור לאדמה להצמיח?! בלשון הלמדנים: האם שמיטה היא על החפצא או על הגברא? הגמרא בנדרים (ב ב) מביאה את המושג של חפצא וגברא. נדר הוא על החפצא, כגון הפרי הזה אסור עלי; שבועה היא על הגברא, כגון אני נשבע לא לאכול את הפרי הזה. האם שבת היא על החפצא או על הגברא? האם אסור לאדם לבשל, או ישנו איסור על הסיר לבשל? זו מחלוקת בית הלל ובית שמאי בפרק א' של מסכת שבת.

לפי בית הלל, מותר לסיר לבשל, ולכן שמים צ'ולנט ביום שישי. ולפי בית שמאי, אדם חייב בשביתת כלים. לכן אסור להשאיר נר דולק, אסור להשאיר סיר מבשל, אסור להשאיר מלכודת שתופסת בעלי חיים, אסור להשתמש בשעון שבת. הלכה כבית הלל. יש שתים עשרה נפקא מינות להלכה אם מצוות שבת היא על החפצא או הגברא. הנפקא מינא הכי פשוטה: האם מותר להשכיר בהמה של יהודי לגוי בשבת? אם האיסור חל על החפצא (בהמה) אסור לגוי לעבוד בה, אבל אם האיסור חל על הגברא (היהודי) מותר לגוי לעבוד בבהמה. הלכה שהאיסור חל על הבהמה - שביתת בהמתו. לגבי שביתת כלים, כאמור, יש מחלוקת בין בית הלל ובית שמאי.

ומה בשנת השמיטה, האיסור על האדם או על האדמה? מחלוקת ראשונים ומחלוקת אחרונים. רוב הראשונים ורוב האחרונים סוברים שהאיסור חל על האדמה, האדמה צריכה לשבות. לפי זה, ברור שלא יכול להשכיר את האדמה לגוי. אם מוכרים את האדמה לגוי, אין איסור, כי האדמה כבר לא אדמה של אדם מישראל. אז הכול תלוי אם קניין גוי להפקיע או אין קניין גוי להפקיע (הקדמת שבת הארץ - פרק א. קונטרס אחרון סי' א).

שלמות הארץ והיתר מכירה

שאלה: איך רבנו הרב צבי יהודה תמך בהיתר מכירה, מכירת הארץ לגויים, הרי

הוא סבר שאסור למסור חלקי ארץ ישראל לגויים? והרבי מסטמאר התנגד להיתר מכירה, אך גם התנגד למדינה?

תשובה: היינו הך! יש אומרים שבכל פעולה שמחזקת אחיזתם של גויים בארץ, עוברים על "לא תחנם" - לא תתן להם חניה בקרקע (עבודה זרה כ א). ברור שכל שמפרנסים גויים בארצנו, יותר הם משתרשים בה. לכן לפי רבנו הרב צבי יהודה, כדי שנשתרש בארץ, אנו סומכים על היתר מכירה. ואדרבה, לפי הרבי מסטמאר, המתנגד למדינה, אי שימוש בהיתר מחזק אחיזתם של גויים.

היתר מכירה אחרי קום המדינה

שאלה: שמעתי שהרב גורן התיר שימוש בהיתר מכירה ולאחר מכן אסר את הדבר?

תשובה: דעתו של הגר"ש גורן היא שאחרי קום המדינה אין יותר מקום להיתר המכירה, כי אף על פי שאדם פרטי יכול למכור שדהו לגוי, עדיין נשארת מין "בעלות על" של המדינה כולה. כאשר הוא היה הרב הראשי לישראל, ההלכה יצאה על פי רוב רבני מועצת הרבנות הראשית, אך זאת הייתה דעתו הפרטית (מאמרו במחניים בשנת תשי"ט). ועוד גדול בישראל הסכים: גם הרבי מסטמאר טען שאחרי קום המדינה היתר המכירה לא בתוקף משום הבעלות של המדינה (שו"ת דברי יואל סי' צו-צח. ונדפס כקונטרס בפני עצמו בשם "שלוש תשובות"). אלא הגר"ש גורן סבר כן כי המדינה היא מצווה וקדושה, והרבי מסטמאר סבר כן כי המדינה היא מרידה בד' וטמאה. אמנם רבנו הרב צבי יהודה דחה את הוכחותיו, וטען שמכירת קרקע על ידי אדם פרטי היא מכירה לכל דבר ואין לדבר שום קשר אם שלטון ישראל בארץ או לא, והיתר המכירה תקף (תחומין ז 23 - מ"צ).

דבר שאינו מתכוון בשנת השמיטה

שאלה: האוכל פרי בשנת השמיטה, האם מותר לו לזרוק הגרעין בחוץ, אולי הוא יצמח?

תשובה: כתוב בהלכות שבת שאין לעשות כן, אפילו באדמה יבשה, כי שכיחי גשמים (עיין שו"ע או"ח שלו ד). כמובן שמירת שבת היא דאורייתא, וגם זריעה ונטיעה אסורות מן התורה. אבל בשנת השמיטה (שלא בשבת) מותר, כי הוא דבר שלא מתכוון ולא פסיק רישא. וגם היא תרי דרבנן: א. שמיטה היא מדרבנן בזמן הזה. ב. נטיעה בשנת שמיטה היא מדרבנן לפי רוב הראשונים.

מה שאסור לזרוע בשבת, זה גם כשלא יצמיח. מהרגע שזרוע, אדם חייב משום זריעה בשבת, מה שאין כן בבישול בשבת, שלא חייב עד שיתבשל.

ויש גם לשאול: האם מותר בשנת השמיטה לעשות ספונג'ה ולזרוק את המים החוצה לדשא, הרי אסור להשקות? מותר, כי: א. זה דבר שלא מתכוון. הוא זורק את המים לא כדי להשקות את הדשא אלא להיפטר מהמים. ב. זה ספק פסיק רישא, כי לא בטוח שמשוהו יצמח מהמים האלה. ג. שמיטה היא מדרבנן בזמן הזה. ד. איסור השקיה בשנת השמיטה הוא דרבנן, מה שאין כן בשבת שהוא דאורייתא, תולדה של זרוע. לכן אסור בשבת וביו"ט לשטוף ידיים מעל האדמה, וחייב להיזהר לא ליטול ידיים על האדמה בשבת ויו"ט (למשל בסוכות). אלא בשנת השמיטה, השקיה היא רק דרבנן. ה. יש לאנשים צינורות במרפסת כדי להביא את המים לאדמה. אם המים מהספונג'ה זורמים דרך הצינור זה גרמא, פעולה לא ישירה.

גדולי ישראל והיתר מכירה

שאלה: איך סומכים על היתר מכירה כשגדולי ישראל מתנגדים לו?

תשובה: הפוך! תמכו בו גאוני עולם, הלא המה: הגאון רבי יצחק אלחנן, רבי יהושע מקוטנא, המהרי"ל דיסקין, האדר"ת, רבי נפתלי הירץ, האדמו"ר מסוכצ'וב, רבי שמואל מוהליבר, הראשון לציון הרב יעקב שאול אלישר, רבי יוסף ענגל ומרן הרב קוק והג"ר עובדיה יוסף. ואין בדורותינו האחרונים מי שמתקרב לקרסוליהם ויכול לבטל דבריהם. לכן כל הרבנים הראשיים לישראל מהקמת הרבנות הראשית סמכו עליו.

השכרת שדה לגוי בשנת השמיטה

שאלה: האם מותר בשנת שמיטה להשכיר שדה לגוי והוא יעבוד ויתפרנס ממנו? לא מדובר שהיהודי מבקש מהגוי לעבוד בעבורו אלא שהגוי שוכר וירוויח.

תשובה: תלוי בחקירה אם שמיטה היא על החפצא או על הגברא? אם שמיטה על החפצא - אסור כי השדה שייך ליהודי, הרי זו לא מכירה אלא השכרה; כעין שאסור בשבת להשכיר לגוי את הפרה כי כתוב "למען ינוח שורך" (שמות כג יב). אבל אם חיוב שמיטה על האדם - מותר, כי אסור ליהודי לעבוד ומותר לגוי. גם אסור ליהודי לומר לגוי לעבוד בעבורו אבל מותר לגוי לעבוד.

זו מחלוקת ראשונים ומחלוקת אחרונים. בספר 'שבת הארץ', מרן הרב קוק חולק על כמה אחרונים ומסביר שהאיסור על האדם, ורבנו הרב צבי יהודה כמובן מביא ראיות כשיטתו. אמנם כתוב בפסוק: "ושבתה הארץ שבת לד'" (ויקרא כה ב) ומשמע שהמצווה היא על האדמה, ועל האדם יש איסור, כלומר ושבתה הארץ מעבודה שאדם עושה בה, כהמשך הפסוקים: "שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמור" (שם פסוק ד). וכן הרמב"ם מרמז על זה, כי בהלכות שמיטה ויובל (מצוה יג) הרמב"ם כותב שהאיסור על האדמה, אבל בספר המצוות (מצוות עשה קלה) כותב שהאיסור על האדם. וכן מהררי"ט בשם אביו המבי"ט כותב הלכה למעשה שמותר להשכיר לגוי (הקדמת שבת הארץ - פרק א. קונטרס אחרון סי' א). וכן בספר אור ההלכה, הגרש"י זיוון מסכים עם מרן הרב קוק.

אך יש שאלה אחרת: אסור להשכיר אדמה לגוי בארץ ישראל משום "לא תחנם" (דברים ז ב)? הרי כתוב בגמרא עבודה זרה (כ א): לא תחנם - "לא תיתן להם חניה בקרקע", כלומר איסור על מכירה ועל השכרה של קרקע ארץ ישראל לגויים.

תירוצ' א' - מותר למאן דאמר שלגוי שאינו עובד עבודה זרה, כלומר מוסלמי - מותר להשכיר (עיין ספר החינוך מצוה צד).

תירוצ' ב' - גוי שמשכיר אדמה ליהודי לעשר שנים ובשנת שמיטה היהודי משכיר את האדמה בחזרה לגוי. אין בזה "לא תחנם" כי האדמה ממילא שייכת לו ותחזור אליו (מהררי"ט).

לקט הלכות שמיטה

טיפול בגינה

באופן כללי אין לבצע אלא מלאכות מדרבנן, ההכרחיות לשמירת הקיים וכדי למנוע נזק לשנים הבאות. למשל, אין להשקות אלא כפי הצמצום החיוני.

עציצים

עציץ בתוך הבית מופרד מן הקרקע בחומר המונע חדירת מים ושורשים, מותר בכל המלאכות.
 עציץ שנמצא בחוץ, מותרות בו רק מלאכות מדרבנן שהן הכרחיות.
 הוצאת עציץ מן הבית אסורה ונחשבת שתילה.
 אין לקנות עציצים אלא ממשתלה שכל המלאכות נעשות בה בהיתר.
 בזמן ההעברה מן החנות לבית, ראוי לעטוף את העציץ בשקית ניילון.

מלאכות למיניהן

ואלו הן המלאכות האסורות מן התורה:

זריעה, זמירה, קטיפה באופן מסחרי. כן יש להחמיר ביחס לנטיעה וחרישה. שאר המלאכות הן מדרבנן. אם מטרתן להשביח את הצמח – אסורות. אם מטרתן קיום הצמח – מותרות. מלאכה שניכר בה שאין היא חקלאית, כגון חפירה לצורך בניין או ניקוי שטח – מותרת.

קניית פרות וירקות

פרות האילן שחנטו, כלומר התחילו לצמוח לפני ראש השנה, אין להם קדושת שביעית, לכן לעת עתה, אין בשוק פרות אילן של קדושת שביעית. יוצא מן הכלל הוא האתרוג שדינו כירקות.

ירקות שנקטפו אחרי ראש השנה יש להם קדושת שביעית, אלא אם הם באים מגויים, או משדה שנמכר לגוי במסגרת היתר המכירה.

ירקות שגדלו בשנת שביעית אסורים מדרבנן מדין 'ספיחים' וכרגע אינם נמצאים בשוק.

דין קדושת שביעית

אין לנהוג זלזול בפרות ולזרוק אותם לפח, כולל שיריים או קליפות הראויות לאכילה, אלא לקבור אותם או לעטוף אותם בשקית סגורה היטב שזורקים אותה. כמובן, יש להשתדל שלא תהיינה שאריות מזון.

אין להשתמש שימוש שאינו רגיל, כגון בישול ירק שאין רגילים לבשל, כמו מלפפון, או להיפך, כגון אכילת קישואים חיים.

גם לפרחים ריחניים יש קדושת שביעית, ואין לקנותם אלא מי שגידלם בהיתר.

סדר עדיפות בקניית פרות:

1. שגדלו בשדה בו הקפידו על כל הלכות שמייטה ועל כל הלכות שמירה ושיווקו אותם דרך "אוצר בית דין", ויש בהם קדושת שביעית.

2. שגדלו באזור של ארץ-ישראל שבו אין חובת מצוות שביעית, או שגדלו ונקטפו לפני שנת שביעית, כגון שימורי ירקות.
3. שגדלו בחממות על מצע מנותק, ואין בהם קדושת שביעית.
4. שגדלו בשמיטה על-ידי היתר מכירה. אין בהם קדושת שביעית, ומי שמחמיר תבוא עליו ברכה.
5. מגויים מחוץ-לארץ.
6. מגויים מארץ-ישראל.

כמובן שצרכן פרטי אינו יכול לעמוד בכל אלה, לכן אין לו לקנות אלא בחנות או ברשת שיווק שיש בה השגחה חמורה. בשמיטות שעברו, רוב הפרות שבשוק היו מסופקים על-ידי היתר המכירה, לכן אפשר היה לקנות בלי לבדוק ולסמוך על הרוב, לא כן השנה.

ביכורים בשנת שמיטה

שאלה (ששאלו ילדי הגן): האם חייבים להביא ביכורים בשנת שמיטה, הרי הפרות אינם פרטיים אלא שייכים לכולם?

תשובה: הפרות של שנה זו אינם פרטיים, אלא כולם יכולים ליהנות מהם, וגם בעל השדה עצמו יכול להשתמש בהם. לכן יוכל לקיים מצוות ביכורים. וכן כותב רש"י על הפסוק "ראשית ביכורי אדמתך" (שמות כג יט), ש"אף השביעית חייבת בביכורים".

מה בין שמיטה

לרבנו חיים כהן והרבנות הראשית לישראל

הרב מרדכי ציון

מספר רבנו הרב צבי יהודה: נזכרתי בביטוי של הרב הרצוג זצ"ל. מאימתי חלה קדושה על כלי המקדש? "כל הכלים שעשה משה - משיחתן מקדשתן" (שבועות טו א. רמב"ם, הלכות כלי המקדש א יב). אמנם הרבה פעמים כלים ראשונים אלו נפגמים או נשברים, ויש לעשות כלים חדשים כדוגמתם, ואז לא משיחה מקדשתן אלא "עבודתן מחנכתן" (רמב"ם שם).

והנה, כשהרב הרצוג זצ"ל נתמנה לרב ראשי לישראל, הוא נשא דרשה רבנית בחורבת רבי יהודה החסיד, בעיר העתיקה. הוא אמר בחרדת קודש: אני עומד במקום של מרן הרב קוק זצ"ל וממלא מקומו. מרן הרב קוק זצ"ל היה הגרעין היסודי של הרבנות הראשית, הראשוניות היסודית שלה, והוא היה בבחינת כלי שרת שעשה משה רבנו שמיחתן ב"שמן משחת קדש" מקדשתן (שמות ל כה). הוא היה אדם מיוחד וקדוש, משוח במשחת קודש, אבל עכשיו מוכרחים להמשיך את עבודת הרבנות הראשית לישראל, לכן אחרי פרק זמן זה יש מצב של "עבודתן מחנכתן". מאישיות זו הקדושה במשחת קודש, נמשכת מדרגה שהעבודה עצמה היא המקדשת (שיחות הרב צבי יהודה - שמות עמ' 322-323).

כידוע, יש טוענים שאין בימינו מצוות יישוב ארץ ישראל, על פי מה שפסק רבנו חיים כהן דעכשיו אינו מצווה לדור בא"י כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין להיזהר בהם ולעמוד עליהם (תוס' כתובות קי ב ד"ה 'הוא אומר לעלות'). והרבי מסטמאר אמר על הבאת פרות ארץ ישראל לאמריקה: "רבנו חיים כהן אמר שעדיף לא לגור בארץ ישראל כדי לא לעבור על מצוות התלויות בארץ, כגון שמיטה, ועכשיו מתחכמים על רבנו חיים כהן. הם מביאים פרות ארץ ישראל לכאן כדי שיהודים יהיו יכולים לעבור על המצוות גם כאן?!" ('הרבי' באנגלית עמ' 333-334)

אלא גדולי ישראל כבר דחו דעתו של רבנו חיים כהן בשתי ידיים:

א. כתב המהרי"ט שדברי רבנו חיים "אינן מיסוד התוספות... הגהת תלמיד היא, ולא דסמכא היא כלל" (המהרי"ט יו"ד כח ובחידושו לכתובות שם). ובשו"ת 'מעיל צדקה' כשהביא את דברי המהרי"ט השתמש בביטוי "תלמיד טועה כתבו" (מעיל צדקה כו. מובא בפתחי תשובה אה"ע עה סק"ו).

יש להוסיף מה שתלמיד חכם אחד סיפר לי שפעם הוא שאל את הג"ר יעקב יוסף (בחשבו שישאל את אביו הג"ר עובדיה יוסף) על מה שכתב המהרי"ט שדברי רבנו חיים הם תלמיד טועה, האם יש עוד דוגמאות שיש מסבירים שיטה בתוספות כתלמיד טועה? והגר"י יוסף אמר לו שיש לשאול את הג"ר חיים קניבסקי. התלמיד חכם ביקש ממני לשאול את הגר"ח קניבסקי. כתבתי לו, והוא השיב לי: "אין ידוע לי".

ב. ואפילו כן היא דעתו של רבנו חיים כהן, כתב הג"ר בנימין יהושע זילבר, בעל שו"ת 'אז נדברו': "כל הראשונים חולקים עליו" (ס' מקור ההלכה א פח).

ג. ואפילו אם ההלכה כדברי רבנו חיים כהן, כתב הגרש"ז אוירבך: "ומכל מקום בזמננו דאפשר שפיר לשמור ולקיים, שפיר חייבין לעלות [לארץ ישראל] גם לפי רבנו חיים כהן" (שו"ת מנחת שלמה ג ק. וכדומה, כתב הנצי"ב בזמנו בהסכמתו לספר "למען ציון").

וזאת למה? כי הרבנות הראשית לישראל פעלה ופועלת לכך שאנו יכולים להיזרה במצוות התלויות בארץ ולעמוד עליהן. היום הרבנים הראשיים מקדישים הרבה מזמנם לוודא שהעם היושב בציון שומר על שמיטה. כבר יש פתרון לטענת רבנו חיים כהן (אם זו באמת הייתה טענתו): הרבנות הראשית לישראל. אשרינו שזכינו.

שמיטת כספים

אברהם צ'הר

בשנת השמיטה ישנם שני דינים מרכזיים: שמיטת קרקעות, הכוללת איסורי עבודה בקרקע בשנה השביעית, ושמיטת הכספים, שבה כל ההלוואות נשמטות ואין הלווה צריך לפרוע חובו, כמו שכתוב (דברים טו ב): "וְזָה דְבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוּטָה כָּל בְּעַל מַשֶּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יִשֶּׂה בְּרַעְיָהוּ, לֹא יִגֹּשׁ אֶת רַעְיָהוּ וְאֶת אֶחָיו כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לַד'". מכיוון שאנשים נמנעו מלהלוות, תיקן הלל הזקן פרוזבול, ובלשון המשנה (שביעית ג א): "פרוזבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות ועברו על מה שכתוב בתורה 'פן יהיה עם לבבך בליעל' וגו', עמד והתקין פרוזבול".

מה הדין במקרה בו אדם שאינו דתי הלווה לחברו סכום גבוה ומתוך חוסר ידיעה וחוסר רצון לא עשה פרוזבול, עברה שנת השמיטה ואותו יהודי חזר בתשובה שְׁלָמָה. האם הוא צריך לוותר על הלוואתו הגדולה?

א. תקנת השבים

כמובן שאם הדין הוא שצריך אותו פלוני לוותר על הלוואתו, עם כל הקושי האנושי שבדבר כך יצטרך לנהוג, שהרי זהו ציווי התורה. אלא שעל-פי דרכה של תורה רואים אנו שצריך לחפש ולמצוא לו את ההיתר לתבוע את הלוואתו. שהרי כך מצינו משנה בגיטין (נה א) ובהרחבה בדברי הברייתא: "תנו רבנן, גזל מריש ובנאו בבירה – בית שמאי אומרים מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו ובית הלל אומרים אין לו אלא דמי מריש בלבד משום תקנת השבין". כלומר, באופן פשוט אדם שגזל צריך להחזיר את הגזלה, וכדברי בית שמאי אדם שגזל קורה ובנה אתה בית, צריך להרוס את הבית כדי שיוכל להחזיר את הקורה. אך בית הלל חולקים וסוברים שישנה תקנה לטובת הגזלן, על-מנת לפתוח לו פתח לתשובה, שלא יצטרך להחזיר את הקורה עצמה אלא את שוויה, כדי שלא יצטרך להרוס את כל הבית. ולמדו מתקנה

זו גם כן למקרים נוספים: המשנה בבבא קמא אומרת כך (ט ה): "הגוזל את חבירו שוה פרוטה ונשבע לו יוליכנו אחריו למדי. לא יתן לא לבנו ולא לשלוחו אבל נותן לשליח בית דין". ומבאר רש"י שהוא יכול לתת לשליח בית דין מכיוון שחז"ל תקנו תקנת השבים שלא יצטרך המחזיר שרוצה לשוב בתשובה להוציא כסף על הדרך, דבר שעלול למנוע ממנו לשוב. כמובן שאין אנו באים לתקן תקנה חדשה, אך רואים אנו את דרכם של חז"ל לתקן בשביל השבים, להקל את דרכי התשובה, ולכן גם פה ננסה למצוא לו פתח.

אמנם ניתן לחלוק על האמור, שהרי המקומות בהם מצאנו תקנת השבים זה דווקא כאשר הקושי לעשות תשובה נמצא בדבר בו עושים את התקנה. למשל, לגזלן שגזל קורה ובנה אתה את הבית והוא רוצה לחזור בתשובה בדבר זה, אנו מקלים עליו בדין של החזרת הקורה. אך לכאורה אנו מדברים על מציאות שונה, שאדם עשה תשובה באורח חייו הכללי ולכן אנו רוצים להקל את דרכיו. אך לענ"ד, סוף סוף למדנו כאן עיקרון - חז"ל מעוניינים להקל את דרכי תשובה כדי לא לנעול אותה בפני השב. בנוסף לכך, בהפסד מרובה איננו רוצים להחמיר אלא להקל, כמו שהתורה חסה על ממונו של אדם בצרעת הבית (ויקרא יד לה-לו): "וּבֵּא אֲשֶׁר לוֹ הַבַּיִת וְהָגִיד לְכֹהֵן לְאֹמֵר כְּנָגַע נִרְאָה לִי בַבַּיִת. וְצִוָּה הַכֹּהֵן וּפְנֹה אֶת הַבַּיִת בְּטָרָם וּבֵּא הַכֹּהֵן לְרְאוֹת אֶת הַנֶּגַע וְלֹא יִטְמָא כָּל אֲשֶׁר בַּבַּיִת וְאַחַר כֵּן יֵבֵא הַכֹּהֵן לְרְאוֹת אֶת הַבַּיִת". בתחילה האדם מוציא את כליו ורק אחר-כך הכהן מטמא את הבית, כדי שלא יטמאו כלי החרס של האדם ויפסידם. ונראה שמדובר בדין מדיני האיסורים, וכמובן שקולא היא שהשמיטה לא תשמט ולא נאמר שיש בזה חומרא ללווה. וכן מבואר ברא"ש על מסכת מכות (סימן ג), שלאחר שהגמרא דנה במקרה של אחד שהלווה את חברו לעשר שנים, האם השביעית משמטת את החוב, פוסק הרא"ש שאין השביעית משמטת, "דשביעית בזמן הזה דרבנן ואזלינן לקולא".

ב. שמיטת כספים בימינו

בגיטין (לו א) הגמרא דנה בתקנת הפרוזבול של הלל הזקן, ומקשה: "ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי: בשביעית

בזמן הזה, ורבי היא, דתניא רבי אומר וזה דבר השמיטה שמוט, בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים, ותקינו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה עמד והתקין פרוזבול. ומי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא שביעית ותקינו רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר בית דין היה הפקר."

שיטת הרמב"ן - כמובן שיובל אינו נוהג היום, שהרי יובל נוהג רק כאשר ישראל על אדמתם מחולקים לשבטים, אך בכל זאת שביעית נוהגת. בירושלמי מבואר שכל עוד אין היובל נוהג אז השביעית נוהגת מדבריהם בלבד. כלומר, מן התורה לא נוהגת שמיטת קרקעות בשביעית אך מדרבנן כן. ורבי, שהקיש בין שמיטת קרקעות לשמיטת כספים, ממילא לשיטתו שמיטת כספים אינה נוהגת מן התורה אלא מדרבנן בלבד ועל-פי שיטתו ביארו את הפרוזבול שתיקן הלל. אך אנו קיימא לן כרבנן שאין להקיש בין שמיטת קרקעות לשמיטת כספים וממילא אין שום סיבה ששמיטת הכספים לא תחול מן התורה. בירושלמי מבואר אף יותר, שלרבי הוקש בין יובל לשמיטה ועל זה חלקו חכמים, וכן הסבירו הרמב"ן והריטב"א את הגמרא בגיטין אצלנו, שמה שהקיש רבי בין שמיטת קרקעות לשמיטת כספים, הכוונה בין יובל, שבו הקרקעות חוזרות לבעליהן, ובין שביעית. לכן לרבי אין השמיטה נוהגת מדאורייתא, אך לרבנן, לכאורה, אפילו שמיטת קרקעות חלה מן התורה. דבר זה תלוי בשאלה נוספת - האם הארץ עומדת בקדושתה, אם קדושה ראשונה או שניה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא וממילא לרבנן גם שמיטת קרקעות מן התורה, או שלא קדשה לעתיד לבוא, ואז שמיטת קרקעות מדרבנן.

לפי זה, יוצא ששמיטת כספים מן התורה ושמיטת קרקעות תלויה בשאלה האם הארץ עומדת בקדושתה. ומה שהרבה אמוראים עשו פרוזבול, זה לא על-פי הסברו של אביי, אלא על-פי הסברו של רבא, שלא בא לתרץ את השאלה השנייה - "ומי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא שביעית ותקינו רבנן דתשמט", אלא את השאלה הראשונה - "ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית והתקין הלל דלא משמטא", שהפקר בית-דין הפקר ולכן הבית-דין יכול להחליט שהלווה עדיין צריך לשלם למלווה, כלומר שהשביעית לא תשמט בגלל הפרוזבול, למרות ששמיטת כספים מן התורה גם בזמן הזה. ולא כמו שבארו התוספות, שאין כוח

לבית-דין לעקור דבר מן התורה על-ידי הפקר בית-דין, ובארו שרבא אכן בא לענות על השאלה השנייה איך רבנן תיקנו שהשביעית תשמט למרות שמן התורה היא לא משמטת. אומר הרמב"ן שבתקנת פרוזבול כן באו חז"ל כנגד דין תורה של שמיטת כספים, והפקר בית-דין הפקר עומד גם כנגד דין תורה.

שיטת הרמב"ם והשו"ע - הרמב"ם והשו"ע פסקו במפורש ששמיטת כספים בזמן הזה נוהגת מדרבנן, וכך לשון הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל ט ב-ג): "אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג, שיש שם שמיטת קרקע, שהרי ישוב הקרקע לבעליו בלא כסף ודבר זה קבלה הוא. אמרו חכמים בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ ובזמן שאין שם שמיטת קרקע אין אתה משמיט כספים בשביעית ואפילו בארץ, ומדברי סופרים שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום ואף-על-פי שאין היובל נוהג, כדי שלא תשתכח תורת השמטת כספים מירשאל". נראה שטעמו פשוט, שהרי בגמרא מבואר בשיטת אביי (ועל-פי דרכו של התוס' לעיל גם רבא לא חולק על זה, וכדברי הגר"א בביאורו, חו"מ סז א), שכל דין הפרוזבול בנוי על זה ששמיטת כספים היא דרבנן, כשיטת רבי. כמו-כן מבואר בירושלמי שתנאים נוספים הסכימו לשיטת רבי.

בשו"ת משכנות יעקב (חו"מ לו), מבואר שגם לשיטת רבנן שמיטה בזמן הזה היא דרבנן, בין בשמיטת קרקעות ובין בשמיטת כספים, וכל מה שאמרו ששמיטה היא דאורייתא זה רק בזמן שקדושת הארץ קיימת, אך בזמן שבטלה הקדושה לא נוהגת שמיטת קרקעות וכן לא נוהגת שמיטת כספים, כמבואר בברייתא במסכת ערכין (יב ב), שכל מה שמנו שמיטין ויובלות זה רק מהכניסה לארץ, כלומר, רק מאז שהארץ בקדושתה, וכאשר היא אינה בקדושתה אין השמיטה נוהגת מן התורה. דבר זה תלוי בשאלה האם הארץ עומדת בקדושתה או לא, בין לשמיטת קרקעות ובין לשמיטת כספים, והרפ"ה שבזמן שהארץ לא עמדה בקדושתה לא מנו שמיטין כלל. והכי קיימא לן להלכה, ששביעית בזמן הזה דרבנן, בין בשמיטת הקרקע ובין בשמיטת כספים.

שיטת הראב"ד - הראב"ד כתב שאין שמיטת כספים כלל בזמן הזה, כיוון שהלכה כרבי שהקיש בין יובל לשמיטה, ואין השמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, ולכן גם

בדבריהם יש להשוותם ובזמן שהיובל נוהג מדבריהם אז השמיטה נוהגת מדבריהם. ובזה דיבר רבי, שבתקופתו עוד היה היובל נוהג מדרבנן, שהיו תוקעין ומשלחים עבדים, ושדות חוזרים לבעליהם זכר ליובל, ואז היה גם-כן שמיטת כספים מדרבנן זכר לשמיטה. אך כיום, שאין היובל נוהג כלל, אין השמיטה נוהגת כלל. ומה שעשו האמוראים פרוזבול או שלא עבדו בשביעית, כל אלו הם ממידת חסידות.

אך לא קיימא לן כשיטה זו, שכל הראשונים הקשו עליה ואף הראב"ד עצמו חזר בו במסכת עבודה זרה, וכך לשונו: "קמ"ל רב הונא דשמטת כספים נוהגת אף-על-פי שאין שמיטת קרקעות נוהגת, דלא סבירא לן כרבי. ואי נמי סבירא לן כותיה, נהי מדאורייתא לא נהגא מדרבנן מיהא נהגא, ואפילו בחוצה לארץ".

ג. רמ"א - יש שנהגו שאין שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה

לאור כל האמור נראה היה פשוט ששמיטת כספים נוהגת מדאורייתא או לכל הפחות מדרבנן, וכך באמת פסקו השו"ע והרמ"א, וכשיטת רוב הראשונים. אך הרמ"א מוסיף ואומר: "כן הוא הסכמת הפוסקים, אבל יש אומרים דאין שמיטה נוהגת בזמן הזה ונראה שעליהם סמכו במדינות אלו שאין נוהגין דין שמיטה כלל בזמן הזה". אמנם קשה מאוד לומר שסמכו על שיטת הראב"ד שאין היום שמיטת כספים נוהגת כלל, שהרי היא שיטה יחידה והוא עצמו חזר בו מדין זה. הרא"ש עצמו כבר הזכיר מנהג זה ויצא נגדו בראיות חותכות ששמיטה נוהגת גם בזמן הזה. לכן טרחו הראשונים והאחרונים למצוא טעם למנהג:

1. שו"ת משכנות יעקב (חו"מ סימן לו) - לעיל הבאנו את שיטת הראב"ד, שאין שמיטת כספים נוהגת כלל בזמן החורבן, ומה שהלל הצריך פרוזבול ומשמע מכך שבזמנו שביעית הייתה לפחות מדרבנן, זה מפני שבתקופתו עוד היה היובל נוהג מדרבנן, שהיו משלחים עבדים וכו'. ראינו שהקשו עליו הראשנים מסוגיות רבות בהן אמוראים נהגו בשביעית, וכמו שראינו גם הראב"ד חזר בו משיטתו. בשו"ת משכנות יעקב מסביר את המנהג באופן דומה: כל מה שנהגו האמוראים בדיני שביעית למרות שזה היה בזמן שאין היובל נוהג כלל, בכל זאת זה היה בזמן

שהיה מרכז בארץ ישראל שנהגו דיני שמיטת קרקעות. שהרי תקנת חז"ל שתקנו ששביעית תשמט בזמן הזה זו אותה תקנה של שביעית בארץ ישראל, וכאשר שמיטת קרקעות נוהגת מדרבנן בארץ ישראל, כלומר, בזמן שארץ ישראל מיושבת ויש בה גם-כן בית-דין קבוע, אז נוהגת גם-כן שמיטת כספים בין בארץ ובין בחוצה לארץ. אך כאשר בעוונותינו הרבים אין ארץ ישראל מיושבת אלא מיעוט יחידים יושב בה, כיוון שאינם רוב ציבור ואין שם בית-דין, אין הציבור נגרר אחריהם ואין הם מחייבים את כל הגולה בשמיטת כספים. בימי רוב האמוראים היו בתי-דין מומחים בארץ ישראל וגם הרבה מישראל יושבים על אדמתם ונוהגים דיני שביעית, ולכן הייתה שמיטת כספים גם לבני בבל. אך בזמן הגלות אין המצב כך ולכן ניתן ללמד זכות על המנהג על-פי דרך זו שאין שמיטת כספים נוהגת, אף לא מדרבנן.

אמנם נראה שהסברו לא יועיל לנו היום, בטח לא ליושבים בארץ ישראל, שבתוך דבריו שם מבואר שגם יחידים היושבים בארץ ישראל צריכים לנהוג שמיטה אלא שאין הם גוררים את בני הגלות אחריהם, שהרי היום ברוך ד' אנו שבים לארצנו והמרכז היהודי הגדול ביותר הוא בארץ ישראל וחזרה שמיטת הקרקעות בארץ ישראל, וממילא שמיטת כספים גם לבני הגולה.

2. תרומת הדשן (סימן דש) - כיוון שקיימא לן ששמיטת כספים בזמן הזה אינה אלא מדרבנן, אפשר לסמוך על תירוץ אחד בתוס' בקידושין (לו ב), שם המשנה אומרת: "כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ", ותוספות שואלים מדוע לא כתוב 'חוק מן התרומה והמעשר' כמו שכתוב 'חוק מן הערלה והכלאיים'. והוכיחו התוספות מהירושלמי שאין לתרץ שאינם חייבים אלא מדרבנן, שהירושלמי עצמו הקשה כך מחלה, למרות שאינה נוהגת אלא מדרבנן. ותרצו התוספות וזה לשונם: "ויש לומר דלהכי בעי מחלה לפי שגזרו על חלה בכל מקום אבל על תרומה ומעשר לא גזרו במקומות הרחוקים מארץ ישראל אלא דוקא אעיירות הסמוכות לארץ". ומבאר תרומת הדשן שכך נאמר גם-כן בשמיטת כספים שהיא נוהגת רק בעיירות הסמוכות לארץ ישראל.

כמובן שהסברו לא יועיל למי שגר בארץ ישראל, שהרי יש לו דין שמיטת כספים מדרבנן וצריך לעשות פרזבול.

3. מהרי"ק (שורש צב) – בגיטין (לז א) מובאת שיטת רבי יוחנן וריש לקיש, ששטר שיש בו אחריות נכסים אין השביעית משמטתו. אך למעשה ר' יוחנן חזר בו מכיוון שאין משנה האומרת כך, ומה שמצינו ברייתא שאומרת כך, זו שיטת בית שמאי שאמרו ששטר העומד להגבות כגבוי דמי. וכתב המהרי"ק שכיוון שקיימא לן ששטר העומד להגבות כגבוי דמי, כמבואר במרדכי פרק הבא על יבמתו, והיום בכל שטרותינו אנו כותבים אחריות נכסים, אזי השביעית לא משמטת חובות אלו.

אך הגר"א (חו"מ סז ו) חלק, שהרי בכל מקום לא קיימא לן כבית שמאי, וכמו שפסק במפורש השו"ע עצמו בסעיף ב, שגם שטר שיש בו אחריות נכסים שביעית משמטת.

4. שו"ת הרא"ש (עז ב, ד) – בשו"ת הרא"ש, פסק כגדולי הראשונים שכתבו ששמיטת כספים נוהגת בזמן הזה – הרמב"ם, הרמב"ן והרשב"א. וכן כתב גם הרא"ש שכך היה נוהג בבית דינו ובכל דין שבא לפניו, אם עברה על החוב שנת שמיטה הוא לא גובה את החוב אלא פוסק שהחוב נשמט. ואף אם טוען המלווה שהיה לו פרזבול ואבד, כותב הרא"ש שלעולם לא גבה את החוב, ודווקא בגלל שנהגו שלא לכתוב פרזבול קשה לומר שהוא כן כתב, ולכן היה חוקר אותו עד שנכשל ומתגלה שבאמת הוא לא כתב פרזבול. ובכל זאת כתב הרא"ש לימוד זכות על אלו שאינם נוהגים שהחוב נשמט וזה לשונו (נמצא גם בסמ"ע חו"מ סז ד): "ומצאתי התנצלות לעצמי על שמטת ידי שאינני מתעורר לבטל מנהגם, ואומר אני דאפשר כיוון שפשט המנהג שלא להשמיט והכל יודעין זה הוה ליה כאלו התנה המלווה על מנת שלא תשמיטנו שביעית".

ד. למעשה

לאור כל האמור, פשוט שסתם כך אין סיבה שהשביעית לא תשמט את ההלוואה כל עוד לא עשו פרזבול. ודאי בארץ ישראל שהרי טעם המשכונות-יעקב כבר אינו קיים כמו שבארנו לעיל, וכן טעם תרומת-הדשן לא שייך ליושבים בארץ, שהרי כל טעמו היה שלא תקנו אלא סמוך לארץ, ולכן בארץ ודאי שהחוב נשמט. על

טעם המהרי"ק אי-אפשר לסמוך, שהרי במפורש פסק בשו"ע שגם שטר שיש בו אחריות נכסים שביעית משמטתו.

עוד מוסיף על זה ר' יהונתן אייבשיץ בספרו אורים ותומים (ריש סימן סז), שגם אם הייתה הלכה כראב"ד שאין היום דין שמיטה אף לא מדרבנן, היה מהראוי ויפה לנו להחמיר בזה ולנהוג דין שמיטת כספים, שהרי הזהיר אותנו ירמיהו – "הציבי לך ציונים", לעשות זכר למצוות ה' שהייתה חובה עלינו בהיותנו שוכנים בקרב הארץ, ובמיוחד מצוות השמיטה שהיא החולי הראשון שבעקבותיו הקיאה הארץ אותנו. וכמו שכתוב: "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה". בנוסף, בעקבות מצווה היה נס מפורסם באומה הישראלית ובארץ חמדה, שתמיד בשנה השישית הייתה הברכה מצויה בגידולי הארץ לשלוש שנים, והתמיד העניין להיות דווקא בשנה השישית עד שהיה ברור שאין הדבר במקרה. וכך לשון הזהב שלו: "וידעו כל העם כי ה' בקרב ישראל לברך את עמו ולקדשם במצותיו".

אך לגבי שאלתנו, כלומר, בצורך הגדול לפתוח דלת לשבים בתשובה וכן בהפסד הגדול שיש למלוה, אפשר אולי להשתמש בפתח כעין מה שכתב הרא"ש, שהווי כאילו התנו במפורש, ואנן סהדי שאם היו אומרים לו שביעית משמטת ומפקיעה את החוב ודאי שלא היה מלווה, או שלכל הפחות היה כותב תנאי 'על-מנת שלא תשמטני בשביעית'; והלווה וודאי היה מסכים ללוות גם על דעת שיהיה צריך לפרוע את החוב, שהרי לווה על דעת זה, שלא ידע שהמלווה יחזור בתשובה. וכן מה שהרא"ש כתב את זה רק כהתנצלות להבין המנהג והוא עצמו לא הסכים עם זה, אולי זה דווקא כשמדובר באנשים יראים שצריכים לדעת את דין השמיטה ולכתוב פרוזבול, שהרי אפילו אם התנו 'על-מנת שלא תשמטני שביעית' השביעית משמטת, שאין השביעית מסורה בידו להחליט אם תשמט או לא והווי ליה מתנה על מה שכתוב בתורה שתנאו בטל. ורק אם אמר בפירוש שמלווה 'על-מנת שלא תשמטני בשביעית' חל התנאי, וכל עוד לא התנה בפירוש, אף שאנו יודעים שרצה שלא ישמט החוב אין זה מועיל, כיוון שצריך להתנות בצורה מועילה. אך באדם חילוני שפשוט לא ידע מכלום ואם היה יודע אנן סהדי שהיה מתנה ובאופן המותר, במצב כזה נאמר שהיה פה תנאי לא כתוב ואין השביעית שומטת את החוב. ואכן כך פוסק הרב שלמה זלמן אויירבך בשו"ת מנחת שלמה (ג קלב), שלפחות במקרה שהמלווה כבר גבה את הכסף לא יצטרך להחזיר, וזה לשונו: "יתכן דכיון שאם התנה

שאתה אל תשמטני בשביעית הרי אין שביעית משמטת, והרי אנן סהדי דבשעת ההלוואה אם היו אומרים להם שביעית משמטת ודאי היא מלוהו והלוה היה ודאי מסכים ללוות גם על דעת שיהא חייב לפרוע את החוב ומעתה כמו שבחו"ל אף גם להטועים שלא נוהג שם כלל דיני שמיטה אפילו הכי גם נזכר האי טעמא משום דאנן סהדי שהי' רוצים בתנאי שאתה אל תשמטני בשביעית ולכן אף שהרבו לתמוה על זה, מכל מקום לעניין זה שלא יתחייב להחזיר אפשר דסגי בהכי".

